

УДК 124.2

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v040.2023.9>

Мехдієва Гюльчин

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0687-3956>

дисертант

Інституту філософії та соціології Національної академії наук Азербайджану

РОЛЬ РЕЛІГІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ТА ІНТОЛЕРАНТНОСТІ У СУСПІЛЬСТВІ

Вступ. Толерантність є основним чинником, що веде різноманітність до багатства, обговорення розвитку, смути до світу, індивідуалізм до гармонії. Поважне ставлення до характерного способу вираження кожної особистості, демонстрація терпимості з його суперечливе мислення і є толерантністю. Те, що для нас є цінністю, може вважатися невіглаством для когось іншого. Толерантність – це здатність вислуховувати, попри всі протиріччя, розбіжності. Це є принципом прийняття того, що перед вами, яким він є без прояву нетерпимості. Толерантність – це здатність розуміти концепцію протилежної сторони. Толерантність є свободою релігії та совісті. На думку Б.З. Вульфова, толерантність розуміється «як здатність існування людства (чи груп) разом із людьми (спільнотами), що належать до іншого менталітету чи способу життя» [3, с. 12]. Автор зазначає, що ця здатність формується як соціальне існування в кожній людині.

Толерантність означає прояв терпимості до чужих ідей, віри, поведінки. Мальтійський дослідник К. Уейн дійшов такого висновку, що толерантність «є повагою не тільки до переконань та вчинків інших людей, але й до самих представників чужих етнічних груп» [2, с. 15].

Феномен толерантності можна охарактеризувати як багатосторонню тему таким чином: – як соціокультурну системну цінність, як актуальний поведінковий напрямок, який відображає активну мету особистості; – як принцип, який забезпечує солідарність у соціокультурних групах, керує діяльністю людини; – як норму взаємних соціальних відносин; як ідеал, який стимулює поведінку та діяльність особистості. Метою статті є дослідження проблеми толерантності як філософський феномен. Методологія роботи та основа дослідження. Дослідницьку основу статті становлять філософські праці вчених різних країн. У статті було застосовано комплексний філософський, антропологічний підхід, порівняльні та аксіологічні методи дослідження. Наукова новизна статті визначається авторським підходом до постановки проблеми: – поняття толерантності, обґрунтоване автором як філософська категорія; – зміст феномена толерантності трактувалося як рушійна сила соціалізації. Теоретична значимість статті полягає в тому, що феномен толерантності

був комплексно досліджений у напрямі філософсько-наукового пізнання. Практична значимість статті у тому, що її матеріал можна використовувати у вихованні молоді.

Наукова новизна статті визначається авторським підходом до постановки проблеми:

1) поняття толерантності обґрунтоване автором як філософська категорія;

2) зміст феномена толерантності трактувалося як рушійна сила соціалізації.

Теоретична значимість статті полягає в тому, що феномен толерантності був комплексно досліджений у напрямі філософсько-наукового пізнання.

Практична значимість статті у тому, що її матеріал можна використовувати у вихованні молоді.

Як фундаментальна категорія релігійна толерантність має правову основу, де особливе місце займає свобода совісті та релігійні переконання. Тому що розвиток та захист релігійної терпимості тісно пов'язані із забезпеченням цих свобод. Кожен має право самостійно визначати своє ставлення до релігії, сповідувати будь-яку релігію одноосібно чи спільно з іншими, або не сповідувати жодної релігії, висловлювати та поширювати свою віру щодо свого ставлення до релігії. Виконання релігійних обрядів є вільним, якщо воно не порушує соціальний порядок або не суперечить суспільній моралі. Релігійні вірування та переконання не виправдовують правопорушення. Толерантність почала використовуватись у різних ракурсах, знаходячи своє вираження у принципах релігійної терпимості та свободи совісті. Власне, цей термін можна зустріти ще за давніх часів у Греції у вченнях стоїків, софістів, у творчості Аристотеля, у працях Фоми Аквінського та Аврелія Августина, у філософській спадщині деяких мислителів епохи Відродження, під іншою назвою, у тому чи іншому сенсі. Щодо історії толерантності, то після Реформації під час усіх релігійно-політичних протистоянь Європа перетворилася на один із центрів толерантності.

«Толерантність, що утворилася від англійських слів «tolerate» (толерейт), «toleration» (толерейшн), «tolerance» (толерантс) та латинських термінів, означає бути витривалим, терпіти і бути терплячим. До складу давньогрецьких термінів, що також вплинули на філософське мислення про

толерантність, входять: *phoretos* (форетос: означає терпимий), *foreo* (форео: «носити» в буквальному сенсі), *anektikos* (анектикос: у значенні вмie терпiти), *anekso* (анексо: означає «тримати») [9].

Толерантність є однією з найбільш обговорюваних тем нашого дня. Суспільство має мати особливості толерантності, що впливають із принципів культури та світу. Сьогодні глобалізований світ все більше потребує толерантності. Кількість моноетнічних та монокультурних країн у нашому суспільстві можна порахувати на пальцях. Населення більшості країн становлять представники різних релігій, етносів, культур, які співіснували протягом століть чи останніх десятиліть. На дружній та толерантній основі співіснування ця різноманітність стає фактором національного багатства, яке стимулює розвиток суспільства, держави, ще більше збагачує її культуру. А в середовищі, де існує дискримінація та провокуюча поведінка, вона, навпаки, може виступити джерелом протистояння і конфліктів. Релігійна та національна толерантність складає основу мультикультурного суспільства. Толерантність також є моральним імперативом, максимом, яка забезпечує пошук можливостей вирішення конфліктів та протиріч на основі визнання прав інших та розуміння того, що в них інше мислення. У багатьох випадках, говорячи про толерантність, розуміється здатність йти на компроміс з недоліками іншої людини, терпимо ставитись до чогось, йти шляхом світу, приймати існування іншої думки як об'єктивний факт і т.д.

У толерантному суспільстві соціальні відносини ґрунтуються на суспільній згоді, допомозі та взаємній повазі до людської гідності. Щоб уникнути будь-якої соціально-майнової поляризації в такому суспільстві, повинні бути дотримані мінімальні соціальні вимоги всіх його членів.

Толерантність забезпечує мирне співіснування людей. Це є основою справедливого суспільства, в якому кожен може жити своїм життям так, як йому хочеться.

Це важлива вистава, яка допомагає людям жити мирно. Бути толерантним означає, що ви шанобливо приймаєте думки та думки інших людей, навіть якщо вони живуть так, як вам не подобається. Це також означає, що навіть якщо ви впевнені у своїй правоті, ви ніколи не ставите свою думку вище за думку інших. Крім цього, така поведінка, як образа, напад, виходить за межі терпимості. Толерантність означає прийняти існування людей іншого мислення. Надмірна толерантність може спричинити знецінення, безвідповідальність. Толерантність взаємна.

Щодо етимології поняття «толерантність», то дослідники зазначають, що це походить від латинського слова «*tolero*» (толєро), що означає «терпiти». Порівняльний аналіз цих слів показує,

що за допомогою цього терміна можна висловити ідею кордонів та критеріїв терпіння інших людей чи подій [2].

Релігійна толерантність виражає терпимість до інших релігій та переконань. А релігійна інтолерантність, навпаки, відбиває у собі нетерпимість.

У цьому сенсі можна сказати, що релігійна толерантність сприяє виявленню політичних та етнічних конфліктів. В історії людства, у всі його часи, а також у сучасну епоху зустрічаються численні релігійні конфлікти, війни, релігійна дискримінація, нетерпимість. Вони відбуваються через релігійну інтолерантність, демонстрацію переваги однієї релігії над іншою, переслідування чужих віруючих. У період раннього християнства на Заході та Сході джерело конфліктів між християнами та ізраїльтянами, давніми римлянами, єретиками та іудеями, протестантами та католиками, мусульманами та християнами, анабаптистами та лютеранами, суфіями та істинними мусульманами та християнами, сунітами та шіїтами, буднітами та шіїтами – у релігійній інтолерантності. Отже, в історії релігій було багато нетерпимості, конфліктів, воєн, які є виявом взаємин між самими та чужинцями.

Всі релігії претендують на те, щоб бути єдиною, правильною та істинною вірою, а їхнє власне вчення має абсолютне та універсальне значення. І це створює сприятливі умови, змогу формування релігійної інтолерантності, розпалює ворожі відносини, поглиблює проблеми. Релігії також використовують репресії та насильство, щоб довести свою перевагу, домінування. Таким чином, твердження про те, що релігія має абсолютний характер свого вчення та віри, призводить до релігійної санкції за практику нетерпимості та дискримінації.

«Релігійна нетерпимість і дискримінація пов'язані з нездатністю одного релігійного співтовариства прийняти і зрозуміти реальність іншого» [4].

Толерантний спосіб мислення є продуктом історичного розвитку суспільства, результатом співіснування різних культур і локальних людських об'єднань. Основа толерантності становлять різні філософсько-історичні, культурно-духовні засади. Якщо моральна оцінка толерантності проводиться з позиції добра чи зла, її політична оцінка здійснюється вже через іншу призму – з погляду того, чи відповідає вона інтересам тих чи інших груп. Тут йдеться не лише про терпимість чи нетерпимість у відносинах між людьми на рівні повсякденного життя. А також у всіх сферах суспільного життя (економічної, соціальної, політичної, духовної та ін.) та у соціальній галузі: міжнаціональній, міжкультурній. Соціальні групи, державні службовці всіх рангів тощо також охоплюються толерантними відносинами між собою.

Серед аспектів проблеми толерантності, які в даний час досліджуються ширше, можна відзначити толерантність та інтолерантність (нетерпимість), нетолерантність, антитолерантність, взаємозв'язок толерантності з іншими цінностями (істина, мораль, свобода, духовний вибір тощо), вивчення її видів та типів та ін. детальні аналізи.

Різні соціальні, культурні, економічні, демографічні та інші показники формування толерантності, особливо у сфері освіти та виховання, фактори, що впливають на формування толерантності в процесі соціалізації особистості, широко досліджуються соціологами та психологами. У напрямі формування та практичної реалізації толерантності як науково-теоретичної концепції створено центри, інститути практично у всіх розвинених країнах світу.

Толерантність і «мультикультуралізм» є поняттями культурної різноманітності, хоч і мають дуже близьке значення, тісно пов'язані, але не тотожні. Звичайно, етнонаціональні традиції співіснування та спілкування не формуються за короткий проміжок часу та не раптово. Формування толерантності як складного явища починається з нуля з кожним новим поколінням. Багатовікові, традиційні, усталені форми спілкування поступово створюють у суспільстві стабільну систему соціальних норм, морально-естетичних критеріїв і навіть впливають на сам спосіб мислення.

Було б доречно коротко згадати найзагальніші напрями аналізу поняття толерантності, історії суспільно-філософського мислення. З філософської точки зору, говорячи про толерантність, маємо на увазі прийняття різноманітності та відмінностей, повагу та співчуття до них.

В даний час толерантність розглядається як юридичний обов'язок, що гарантує різноманітність, будучи мірою мультикультуралізму, вважається одним із моральних принципів суспільства. Г. Ісмаїлов у своїй книзі «Толерантність: що ми знаємо і чого не знаємо?» зазначає: «Толерантність, яка є важливим елементом культури, сьогодні розглядається як необхідна умова суспільної єдності людей, носіїв різних вірувань, культурних традицій, політичних переконань. У той же час толерантність є основним моральним принципом громадянського суспільства. Фактично, поняття толерантності у світовій культурі почало застосовуватися з античних часів. Але, природно, феномени розуміння та соціальної культури на той час сильно відрізнялися від сьогоденних» [5, с. 13].

Толерантність має як психологічне, так і соціологічне, а також культурологічне значення та зміст, що обов'язково виявляється у взаємодії та відносинах. З іншого боку, поки що не може бути й мови про формування теорії закінченої толерантності. Ні в західній науці, ні в не західному

просторі поки що чітко не визначено статус і роль толерантності як моральної цінності.

Толерантність є механізмом створення діалогу та миру у суспільстві та між культурами. Формування та реалізація механізмом толерантності – складний процес, який триватиме не лише весь XXI століття, а й навіть століття. Досвід різних країн у цій галузі, традиції толерантності мають бути вивчені як незамінна цінність. Із цієї точки зору традиції толерантності, що склалися в нашій країні, об'єднані азербайджанством, мають велике значення в аспекті пошуку ідеальної моделі.

Такі сліди спостерігаються на роботах Гуго Гроція, який заклав основи сучасного міжнародного права. Гроцій писав: «... матір'ю природного закону є людська природа, яка може спонукати людину прагнути до взаємного спілкування, навіть якщо вона ні чого не потребує» [2, с. 352]. Автор розглядав природне право як створення толерантного світового порядку. При цьому в політичному житті високо цінуються його свідомі правила, які дозволяють йому відповідати за дії, виконані перед народом.

М. Уолцер показує, що ідея толерантності має довгу та багатогранну історію, і ця ідея приймається за згодою з боку світової громадськості. Проте ідея толерантності, її класична чи базова концепція виникла з політичної думки Європи XVII століття. «У цьому плані готовність людини миритися з переконаннями, діями чи досвідом інших дуже грубо розуміється як толерантність. У цьому сенсі терпимість є формою самообмеження, свого роду вольовим небажанням нав'язливо втручатися у те, що сприймається як протестну поведінку інших, стриманою поведінкою та практикою. Це зазвичай відрізняється від байдужості або просто згоди» [9].

Форми вияву толерантності: етнічна, етнополітична, правова інтолерантність, насильство, агресія, расизм, тероризм, злочинність, націоналізм, фундаменталізм, ксенофобія, екстремізм та інші. З перерахованих вище фундаменталізм, ксенофобія та екстремізм є формами прояву релігійної інтолерантності. Дискримінація, що є одним із проявів інтолерантності, виражає нерівноправне ставлення. Основною етнічною приналежністю для дискримінації може бути громадянство та релігія. Дискримінація створює загрозливе, вороже, образливе середовище, змушуючи іншу людину до дискримінації. Простеживши за законом демократичних країн про рівність, можна побачити, що тут заборонено дискримінацію за ознакою віку, походження, громадянства, мови, релігії, переконань, думки, політичної діяльності у профспілці, сімейних відносин, статі, стану здоров'я, інвалідності, сексуальної орієнтації.

Дискримінація є створенням можливостей позбавлення людини власних соціокультурних

прав. Причиною дискримінації можуть бути різні фактори, такі як раса, колір шкіри, стать, релігійне, політичне переконання, етнічна приналежність, національність, релігійна приналежність, соціальне походження. Дискримінація охоплює всі негативні стереотипи, починаючи від інтолерантного ставлення, порушення прав людини зверненням у рабство, етнічними чистками, переслідуваннями з релігійних мотивів, ізоляцією. Коротше кажучи, будь-які риси людської особистості можуть бути основою дискримінаційного, інтолерантного ставлення.

Проблема толерантності та інтолерантності, з одного боку, є одним з основних факторів руху до миру, спокою, інтеграції та модернізації, добробуту та розвитку, а з іншого боку, посилення конфронтації та деградації, займаючи специфічне місце в суспільстві в історії та в сучасний час. Соціально-позитивні реалії сучасного світу: свобода та демократія, альтернативне мислення та дії створюються на основі толерантних відносин. Терміни «толерантність» та «інтолерантність» іноді використовуються як синоніми понять терпимості та нетерпимості. Але вони є синонімами, навіть якщо мають близьке значення.

Однією з форм вияву толерантності є націоналізм та расизм. Його також називають етнічним феноменом сучасності. Психологічна природа націоналізму, своєю чергою, є основою ідеології націоналізму. На думку російського дослідника А.І. Тевдоя-Бурмулі: «Ідеологія націоналізму виражає активну лояльність індивіда до культурної спільності» [7, с. 58]. Поряд з типами етнічного та етнонаціонального націоналізму також можуть бути виділені громадянський націоналізм, расизм, цивілізований націоналізм і нативізм (в англійській *native* (нейтив) вживається у значенні *корінний, місцевий*, що означає перевагу політичної позиції корінних народів над іммігрантами).

Однією з найгостріших форм прояву інтолерантності є етнічний сепаратизм. Сепаратизм є зазіханням на територіальну цілісність будь-якої держави. Підступна політика, спрямована на порушення цілісності території. Анексія частини території держави шляхом відокремлення або насильницької та військової агресії.

Інтолерантність проявляється у формах етно-релігійних конфліктів, дискримінації меншин, агресії між людьми різних віросповідань, культур, діяльності расистських організацій та актів расового насильства, релігійного екстремізму, нетерпимості політичних рухів та ідеологій. Руйнує принципи демократії, створює конфлікти між представниками різних релігій. Інтолерантність частіше формується в тих групах, де у молоді не досконалий соціально-психологічний, політичний, моральний, правовий рівень.

Інтолерантність, нетерпимість, обмежуючи єдність, прогрес, розвиток народів, призводять до соціально-культурного занепаду.

Існує взаємозв'язок між двома формами етнічної інтолерантності – етнофобією та мігрантофобією. В основі взаємодії мігрантофобії та етнофобії лежить «чужорідне» ставлення корінного населення до іммігрантів та етнічних груп. Анти-іммігрантські настрої ґрунтуються на таких аргументах, як:

1) неконтрольований приплив мігрантів різко ускладнює соціальну ситуацію, створює нестабільність на ринках праці та житла, веде до збільшення навантаження на всю інфраструктуру;

2) міграція погіршує санітарно-епідеміологічну ситуацію;

3) міграція сприяє зростанню криміналізації та злочинності;

4) іноземні мігранти захоплюють ключові позиції у соціально-економічному житті; вони різко збільшують міжетнічну напруженість;

5) небажання окремих етнічних спільностей приймати спосіб життя корінного населення призводить до збільшення соціокультурної напруженості між ними та «корінним населенням». Через таку напругу їх співіснування стає неможливим;

6) зміна етнічного складу територій має широкий характер і загрожує національній безпеці;

7) міграція є неминучою умовою конфлікту: конфлікт виникає, коли кількість мігрантів стає більшою;

8) міграцію вже можна оцінити як спеціальний засіб, який дозволяє послабити та дестабілізувати ситуацію у регіоні, державі;

9) розселення окремих етнічних груп поблизу стратегічних об'єктів і в прикордонній смузі має цілеспрямований характер, формується «п'ята колона». Спостерігається зв'язок між загостренням конкуренції за контроль над транспортуванням нафти та газу та активністю мігрантів у напрямку захисту своїх прав;

10) у місцях компактного проживання деяких етнічних груп через 7-10 років відбувається легітимний прихід національної еліти до влади та подальше створення національно-територіальних утворень, а також їх злиття з етнічним сепаратизмом на регіональному рівні [6].

Проблема толерантності та інтолерантності, з одного боку, є одним з основних факторів руху до миру, спокою, інтеграції та модернізації, добробуту та розвитку, а з іншого боку, посиленням конфронтації та деградації, займаючи специфічне місце у суспільстві в історії та в сучасний час. Соціально-позитивні реалії сучасного світу: свобода та демократія, альтернативне мислення та дії створюються на основі толерантних відносин. Терміни «толерантність» та «інтолерантність» іноді використовуються як синоніми

понять терпимості та нетерпимості. Але вони є синонімами, навіть якщо мають близьке значення.

Висновок. Інтерпретація феномена толерантності у науковій літературі представлена як основне філософське поняття, доведено до уваги проблему актуальності ідентичності зі значенням толерантності між людиною, нацією, а також народом за умов існування різних систем. Тут вказано на парадигму міждисциплінарного дослідження під назвою «світові проблеми», які стоять перед людством. Відзначено нові загрози світові та людині у контексті міжнародного права, соціальної філософії, політології, соціології, вказано на роль сучасного філософського звання в епоху глобалізації. На перший погляд, ідея толерантності здається досить простою, але насправді вона виходить з початкових серйозних умов. Вона пов'язана з низкою важливих філософських питань – сприйняттям людини, її особистістю, пізнанням і повноваженнями, межами взаєморозуміння. Актуальність дискусій про толерантність насамперед пов'язана з нетерпимістю, яка, з року в рік, все яскравіше виявляється в онтології міжцивілізаційних відносин, з одного боку, з локальною приналежністю глобалізованих процесів та соціумів, з іншого боку, збільшенням культурної різноманітності та її інтеграцією, бажанням адаптуватися до «демократичних і справедливих» стандартів, по-друге, іноді з парадоксальними визначеннями, а також з соціокультурною ідентичністю дослідників.

Література

1. Библер, В.С. От наукоучения к логике культуры: два философских введения в 21 век. Москва : Политиздат, 1991, 412 с.
2. Бройи, Дж. Подходы к исследованию национализма, Нации и национализм. Москва : Практис, 2002. С. 201–235.
3. Вульф, Б.З. Воспитание толерантности: сущность и средства. *Внешкольник*. 2002. № 6. С. 12–16.
4. Григоренко, А.Ю. «Свой-чужой» в истории религии. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/svoychuzhoj-v-istorii-reliqii/wiewer>.
5. Исмаилов Г. Толерантность: то, что мы знаем и что не знаем. Нурлар : ИПЦ (Издательско-Полиграфический Центр), 2014. 240 с.
6. Мукомель В.И. Грани интолерантности (мигрантофобии, этнофобии). URL: <https://www.demoscope.ru/weekly/2005/02/03/analit01.php>.
7. Тевдой-Бурмули, А.И. Этнополитическая динамика Европейского союза. Москва : Аспект Пресс, 2018. 242 с.
8. Толерантность. *Интернет Энциклопедия Философии*. URL: <https://ier.utm.edu/tolerati/> 20.11.2022.
9. Уолцер М. О терпимости. URL: <https://yalebooks.yale.edu/book/9780300076004/on-toleration/> 10.04.1999.

Анотація

Мехдієва Гюльчин. Роль релігійної толерантності та інтолерантності у суспільстві. – Стаття.

Мета статті – дослідити проблеми толерантності як філософського феномену. У статті автора під назвою «Роль толерантності та інтолерантності в суспільстві» досліджено тему «світових проблем», яка постає перед суспільством, та механізм створення міжкультурного діалогу та світу.

Релігійна толерантність виражає терпимість до інших релігій та переконань. А релігійна інтолерантність, навпаки, відбиває у собі нетерпимість. У цьому сенсі можна сказати, що релігійна толерантність сприяє виявленню політичних та етнічних конфліктів.

Методологія роботи та основа дослідження. Дослідницьку основу статті становлять філософські праці вчених різних країн. У статті було застосовано комплексний філософський, антропологічний підхід, порівняльні та аксіологічні методи дослідження.

Наукова новизна статті визначається авторським підходом до постановки проблеми: поняття толерантності обґрунтоване автором як філософська категорія; зміст феномена толерантності трактувалося як рушійна сила соціалізації.

Теоретична значимість статті полягає в тому, що феномен толерантності був комплексно досліджений у напрямі філософсько-наукового пізнання.

Практична значимість статті у тому, що її матеріал можна використовувати у вихованні молоді.

На закінчення автор підкреслює, що серед аспектів проблеми толерантності, які в даний час досліджуються ширше, можна відзначити толерантність та інтолерантність (нетерпимість), нетолерантність, антитолерантність, взаємозв'язок толерантності з іншими цінностями (істина, мораль, свобода, духовний вибір тощо), вивчення її видів та типів та інші детальні аналізи. Автор вважає доречним коротко характеризувати найбільш загальні напрями аналізу поняття толерантності в історії суспільно-філософського мислення. В відзначаючи з філософської точки зору зміст толерантності, автор мав на увазі прийняття різноманітності та відмінностей, повагу та співчуття до цього феномену.

Ключові слова: толерантність, інтолерантність, суб'єкт толерантності, толерантність, релігійна толерантність, мультикультуралізм, суспільство.

Summary

Mekhdieva G. The role of religious tolerance and intolerance in society. – Article.

The aim of the article is to explore the problems of tolerance as a philosophical phenomenon. The author's article titled 'The role of tolerance and intolerance in society' explores the topic of 'world problems' that society faces and the mechanism for creating intercultural dialogue and peace.

Religious tolerance expresses tolerance for other religions and beliefs. And religious intolerance, on the contrary, reflects intolerance. In this sense, we can say that religious tolerance contributes to the manifestation of political and ethnic conflicts.

Methodology of work and the basis of the study. The research basis of the article is the philosophical works of

scientists from different countries. The article applied a complex philosophical, anthropological approach, comparative and axiological research methods.

The scientific novelty of the article is determined by the author's approach to the formulation of the problem: the concept of tolerance is substantiated by the author as a philosophical category; the content of the phenomenon of tolerance was interpreted as the driving force of socialization.

The theoretical significance of the article lies in the fact that the phenomenon of tolerance was comprehensively studied in the direction of philosophical and scientific knowledge.

The practical significance of the article lies in the fact that its material can be used in the education of young people.

In conclusion, the author emphasizes that among the aspects of the problem of tolerance, which are currently being studied more widely, one can note tolerance and intolerance (intolerance), intolerance, anti-tolerance, the relationship of tolerance with other values (truth, morality, freedom, spiritual choice, etc.), the study of its species and types, and other detailed analyses. The author considers it appropriate to briefly characterize the most general areas of analysis of the concept of tolerance in the history of socio-philosophical thinking, noting the content of tolerance from a philosophical point of view, the author meant the acceptance of diversity and differences, respect and sympathy for this phenomenon.

Key words: tolerance, intolerance, subject of tolerance, tolerance, religious tolerance, multiculturalism, society.